Ajast aega

Kogumikust „XXVIII Eesti Loodusuurijate päev. Setomaa loodus“

(Toimetanud Ivar Puura ja Silvia Pihu. Eesti Loodusuurijate Seltsi väljaanne. Tartu 2005)

Sisu: Ivar Puura, Setomaa avastamine; Ivar Puura, Setomaa aluspõhi; Leho Ainsaar ja Alar Rosentau, Setomaa paekivist; Arvis Kiristaja, Setomaa muinas- ja kesk-ajal; Alar Läänelaid, Ain Raal, Heiki Valk, Setomaa tsässonate vanusest: esialgseid and-meid; Aita Neemre, Setomaa loodusväärtused Põlvamaa piires; Are Kont, Mustoja mõhnastik; Ülle Kukk ja Erich Kukk, Märkmeid Setomaa taimestiku omapärast ja uuritusest; Mare Leis, Setomaa samblad; Bellis Kullmann, Kagu-Eesti – limatünniku varjupaik; Piret Pappel ja Riinu Rannap, Setumaa kahepaiksed; Jaak Jaagus ja Ain Kallis, Setomaa ilm; Mart Külvik, Setodele on vaja kaitseala.

Setomaa kiviaja muististest põnevaim on Laossina asulakoht Põhja-Setumaal Pihkva järve läänekaldal. Huvitav leid tehti seal 2002. aastal, kui avastati 140x45 cm suurune lõkkease, sügavusega 40 cm. Tuleaseme lohust kogutud süsi õnnestus dateerida ja selle vanuseks oli4592+- 70 aastat ning kalibreeritult 3500 – 3100 a eKr. Saadud keskmine tulemus (u 3325 a eKR) tundub üllatav, sest vanim siit leitud keraamika pärineb alles pronksiaja algusest. Saadud dateering kuulub aga hilise kammkeraamika perioodi.

(Arvis Kiristaja, Setumaa muinas- ja keskajal)

Piusa-Võmmorski hoiuala moodustab kompleksis Piusa koobastiku looduskaitseala ja klaasiliivakarjääris oleva Piusa harivesiliku püsielupaigaga Natura 2000 looduskaitsevõrgustiku ala nimetusega Piusa-Võmmorski loodusala, pindalaga 546 ha.

Ala paikneb Setomaa läänepiiril, mis kulgeb mööda Piusa jõge Vastseliinast kuni Võmmorskini. Piusa jõgi on omamoodi piiriks kahe pinnamoelt erineva maastikuala vahel: Kagu-Eesti ürgorgude, tasandikeja lavakõrgendike valdkond põhja pool ja Haanja suurkuplite valdkond lõuna pool. Nende valdkondade vahel kulgeb Setomaa keskosa läbiv orustik, mille lääneosa moodustab põhja-lõunasuunaline Piusa jõe org, mis Raagsilla oja suudmepiirkonnas lõikub Võru-Petseri ürgorundisse, kulgedes edasi ida suunas koos Võru-Petseri raudteega. Org on siin 1-2 km laiune ja sügavalt aluspinda lõikunud.

(Aita Neemre, Setomaa loodusväärtused Põlvamaa piires)

Meteoroloogiliste vaatluste andmeid Setomaa kohta on napilt. Pikaajaliselt töötanud ilmajaamu selles piirkonnas pole . Juba koguteose „Eestimaa“ Setumaa köites (ilmus aastal 1928) on kirjutatud: „Ülevaate saamist Setumaa ilmaoludest raskendab ilmajaamade-võrgu puudumine sel alal. Et see maa varemalt Läänemeremaade hulka ei kuulunud, siis ei olnud seal ka Liivimaa Ökonoomilise Seltsi (Livl. Oecon. Societät) vihmajaamu, nagu see endisel Eesti-, Liivi- ja Kuramaal oli.“

Hiljem olukord paranes: Setomaa alal töötas aastail 1930 – 1965 Tartu Ülikooli Metobsi loodud Värska II järgu meteojaam, lühemat aega ka sademetemõõdupostid (III järgu jaamad) Irboskas, Lauras ning Petseris. Viimasest saadud andmed polnud ilmselt usaldusväärsed, sest olid Metobsi aastaraamatuis sageli küsimärgiga varustatud.

Võrreldes Värska keskmist aastast sademete hulka (622mm) naaberjaamade Räpina (647 mm) ja Vastseliinaga (657 mm), tuleb tunnistada, et Setomaal sajab vähem kui naabermaakondades Võru- ja Põlvamaal. Võrreldes aga Värska andmeid samadel aastatel tehtud vaatlustega Irboskas (Ida-Setomaa) ja Lauras (Lõuna-Setomaa), selgub, et viimastes on sademete aastasummad veelgi väiksemad. Seda võib ehk seletada osaliselt ka kehvemate mõõtmistulemustega. Ikkagi võib kokkuvõttes öelda, et Setomaa on Eesti üks kuivema kliimaga ja vähesema sademete hulgaga paiku.

(Jaak Jaagus ja Ain Kallis, Setomaa ilm)

Pokolduva külas

Oluline osa minu senisest lapsepõlvest on möödunud Petserimaal, nii vanavanemate juures Petseris kui ka Pokolduvas vanaema Alli sünnikodus (millest ta on ise põhjalikult kirjutanud ka raamatus “Petserimaa külad”). Minu ajaks ei elanud Pokolduvas meie talus enam mitte kedagi peale mesilaste, keda vanaisa ja isa ikka kantseldasid. Mesilased olid kohalikku tõugu ja kurjad, nende eest oli pakku jooksmist rohkem kui üks kord. Teistes taludes ikka inimesi elas, aga nad kõik olid vanad. Mina, väike poisinaaskel, sain nende kõigiga hästi läbi, käisin siis, kui tuju tuli, neil külas ja ajasime juttu.

Siis ei mõtelnud ma, et see küla lähiajal välja sureb, tegelesin rohkem enda jaoks olulisemate eluküsimustega. Näiteks oli mul hädasti tarvis minna pangega teisele poole orgu metsa alt konni püüdma, kuna oli tekkinud mõte korraldada konnade laulupidu. Seda, et pruunid konnad just hea meelega suud lauluks lahti ei tee, selgus hiljem praktika käigus. Loodus oli Pokolduvas nii ilus, nagu üldse võimalik. Küla asus orunõlval ning kui ronida kiviaia peal kõige kõrgemale kohale, paistis peaaegu terve org kenasti kätte. Oru põhjas voolas oja, mis oli suuresti võssa kasvanud. Oja vesi oli selge, põhi liivane ning seal elasid kõikvõimalikud elukad, kaanidest kaladeni. Üle oja läks ka väike puust sild, millest oleks.

Pokolduvas käisime põhiliselt suviti, eks ta meile suvila eest oligi. Vahel sõitsime sinna ainult päevaks (Petserist on Pokolduvasse kõigest 18 km), mõnikord aga sai ka päevade kaupa seal oldud. Maja oli nii seest kui väljast remonditud, vana lagunenud puutrepi asemel valasid isa ja vanaisa uue kivist trepi. Majaga ühe katuse all oli ka ait, mis pidavat olema Pokolduva vanim hoone ning vanasti eluruumina kasutusel. Kui maja oli ehitatud palkidest, mis üle löödud voodrilaudadega, siis ait oli paekivist, mida Pokolduva kandis üksjagu leidus. Kõrvalhoonetest polnud peale suitsusauna midagi alles jäänud.

Aiamaal kasvasid põhiliselt kartulid. Vagude ajamiseks laenas vanaisa tavaliselt Haakidelt hobuse, ader oli meil enda oma. Ühel korral pani ta kündmise ajal minu hobuse selga sõitma, kuna ma olin väike ja kerge. Teine hobune ümbruskonnas oli Saavaste Mihklil, kes elas Saltanova poole minnes krundi peal, ka toda hobust laenasime mõnikord vajalikeks toimetusteks. Peale kartulilapi oli ka viljapuuaia osa. Õunapuud andsid väikesi magusaid õunu (sorti ma ei teagi), aia ääres kasvasid kirsipuud, punaste marjadega tikripõõsad olid ka. Seal elasid ka meie arvukad koduloomad mesilased.

Mesilasi pidas minu vanavanaisa Vassili Tuulik. Pärast seda, kui ta koos vanavanaemaga Petserisse ära toodi, jäid mesilased igapäevase hoolitseva silma alt välja, kuid vanaisa (ja hiljem ka isa) käis neid ikka sageli vaatamas ja kantseldamas. Majapidamine oli igat masti mesindusriistu täis, aidas olid vanad tarud.

Vassili Tuulik oma mesipuude juures Pokolduva külas 1970ndatel aastatel.
Pilt kodualbumist

Üks minu esimesi eredaid elamusi seoses mesilastega on sellest ajast, kui ma võisin olla kuskil kolmene. Olin vanematega Pokolduvas. Ma ei tea, kas isa oli mesiperedega midagi õiendanud, igatahes sumisesid mõned neist nüüd toas aknaklaasi pea. Läksin akna ligi ning lajatasin ühele mesimummule peopesaga, et ta nagu kärbes teise ilma saata. Kärbestel nõela pole, mesilastel seevastu on ning selle sain ma kohe ka väga hästi selgeks. Terve maja kajas väikse poisinaaskli hädakisast. Ema pani mu nõelatud käe kaussi vette, et leevendada valu, samal ajal, kui mina hädaldades seletasin: „Ma tahtsin teda ainult tappada.” Igatahes teadsin ma nüüd, et mitte iga elusolend siin ilmas ei ole ainult “tappamiseks”.

Naabrite, Hötide juures suvitas mõnikord nende lapselapselaps Sass, kes oli minust pisut noorem. Ütlesin Sassile siis, et mingu vaadaku, ehk saab tarudest mett. Ei tea, mis pani mind sellist kurja tükki tegema, ehk uudishimu, et kas ta ikka läheb. Läks küll. Nõelata sai ka ning leekis tulistvalu kodu poole, kuhu õnneks ei olnud palju maad. Andku Sass mulle nüüd andeks, kui ta peaks seda kirjatükki lugema, ei tahtnud ma talle halba ega olnud mul mingit isiklikku vimma tema vastu.

Teinekord jäi mu vend Margus kuidagiviisi ühele pahurale mummule teele ette ning too takerdus Margusele juustesse. Vend ehmus ja hakkas mööda külatänavat tormama, mesilane endiselt juustes sumisemas. Mina, kes ma Marguse teele jäin, ei osanud muud head nõud anda, kui: „Pane pea heinakuhja!”

Samas, kui mesilased ainult kurja oleksid teinud, ei siis neid peetud oleks. Meevurritamine oli lõbus tegevus, ehkki pisut kleepuv. Vurr oli vana, seda oli kasutanud juba vanavanaisa, ja sellel oli palju puust hammasrattaid. Mäletan sedagi, kui mind isa kõrval esimest korda taru juurde lasti. Enne toppisid vanemad mind üleni riietesse, et poleks vähimatki võimalust, et ma nõelata saaksin.

Lolluste tegemine oli minu ja vendade üks põhilisi tegevusalasid. Vanaisa oli meile teinud vineerist suure kastiga mänguauto, kuhu me kahekesi peale mahtusime. Vedasime selle küla teise, Mõla poolsesse otsa orunõlvale. Istusime siis ise kasti ja proovisime mäeküljest alla sõita. Vaatasime pisut ringi ja leidsime, et kõrval on nõlv palju järsem ning seega ka palju sobilikum meie närvekõditavaks tegevuseks. Paraku ei kestnud seegi sõit kuigi kaua, juba mõne meetri kaugusel kasvav põõsakene jäi meie teele ette. Auto rullus üle katuse. Margusel polnud häda midagi, aga mina olin oma puusakondi millegi vastu ära löönud. Saatsin Marguse koju, et ta vanaema siia saadaks mulle appi. Margus läkski. Ootamine venis pikaks, valu kadus ka lihtsalt ära ning ma hakkasin mõtlema, kuhu küll abi nii kauaks jääb. Tõusin püsti ja kõndisin koju. Seal aga polnud kedagi. Pöörasin juba tagasi, kui nägin vanaema kiiresti küla poolt tulemas, Margus käe kõrval, endal väga ehmunud nägu peas.

Tuli välja, et Margus oli läinud otseteed koju ja teatanud, et Anti lamab seal maas. Dialoog nägi välja umbes selline:

„Kus kohas?”, küsis vanaema.

„Seal taga”, vastas Margus.

„Kas ta elus on veel?”

„Jaa, liigutab.”

Mul polnud õrna aimugi, et asjad võiksid nii süngemaigulise pöörde võtta. Ainsaks kannatajaks selles sündmuses olid vanaema närvid, õnneks mitte tõsiselt ning nüüd takkajärele meenutame seda alati naerdes.

ANTI LILLAK
(Toimetuselt: Anti Lillak (20) õpib Tartu Ülikoolis 3. kursusel ajalugu ja arheoloogiat)

TUPINA

Tupina küla asub Saatsest 2 km kaugusel. Naaberkülaks oli Vedernika. Tupina külast edasi mõne kilomeetri kaugusel asub Krupa (Krupp). Praegu on külad jäänud Venemaa alla.

Enne suurt sõda (1941 – 1945) elasid külas:

Perekond Kõrgekuhi. Isa Makar ja ema Anne. Nende lapsed Peeter ja Jaan, (langenud nn. Suures Isamaasõjas), Alli (elab Elvas), Liisi (elab Värska vallas Perdaku külas), Nikolai (surnud), Vasso (elas Tallinnas, surnud), Ants (elab Tartus).

Perekond Haugasmägi. Isa Oltsi, ema Mari. Lapsed: Siina, Leida, Juta elavad kõik Tallinnas

Perekond Haugasmägi. Isa Järi, ema Asta. Lapsed: Jaan (andmed elukoha kohta puuduvad), Aino (surnud) ja Olli.

Perekond Luikojad. Vennad Ivan ja Illo elasid oma peredega ühes majas.

Isa Ivan ja ema Mari, nende lapsed on Olli ja Veera.

Isa Illo ja ema Anne, nende lapsed on: Leili, Aivo, Aino, Elsa, Silvi.

Illo ja Anne läksid lahku, Anne kolis laste juurde Elvasse, Illo suri Pihkva haiglas, maetud Pihkvasse.

Perekond Tikerpuu. Isa Vasso ja ema Okse. Pojad Mihkel ja Jaan. Mihkel elab perega Ahjal.

Perekond Parts. Isa Nikolai ja ema Maria. Lapsed: Jaan, (abiellus soomlannaga ja elab Peterburgi lähistel), Mari, (kes elab Värskas), Liisi (Tallinnas), Vasso (elas Petseris, praegu surnud), Anne, (elab Valgas).

Perekond Parts. Isa Mihhail ja ema Anne. Lapsed Mihkel, (elab Narvas), Kalju, (elab perega Krupas).

Perekond Tanijärv. Isa Oltsi ja ema Nati. Lapsed Liisi, Heino, Jaan, Olli. Liisi elas kodukülas kuni surmani. Heino elab Rakveres. Jaan elab Visnjakovas, abielus venelannaga. Tütar Olli elas perega Rakvere lähedal, nüüdseks surnud.

Perekond Metsatalo. Abikaasad Stepan ja Olga, lapsi neil ei olnud. Stepan on surnud ja Olga elab Värska vallas Saabolda külas, oma sünnikodus.

Perekond Mürksepp. Isa Kaaro ja ema Kreepa lapsed olid Vasso ja Volli. Vasso jäi sõjaväes olles Venemaale ja abiellus seal. Volli elas üksikult, surnud.

Haugasmäe ja Partsi elamised on venelaste poolt ostetud, kuid alaliselt ei elata. Võib öelda, et küla on täiesti hävinenud.

Kirjapandu on lühike (ja kohati lünklik) meenutus Tupina külast ja seal esimese Eesti Vabariigi ajal elanud inimestest. Liisi Jõesuu (sünd. Kõrgekuhi) meenutused märkis üles

SIRJE KRUUSAMÄE
detsember 2002

NB! „Setomaa“-toimetus usub 3 aastat avaldamisjärge oodanud (!) Tupina küla lühikirjeldust ära trükkides, et Petserimaa külade kirjeldustele tuleb sisukat lisa. Mis mälestused on kellelgi oma (või ema-isa) kodukülast? Missugune oli loodus? Millega külarahvas peamiselt tegeles/tegeleb, kas külas elas/elab ka silmapaistvaid meistrimehi või vaimsuse kandjaid, missugugused värvikamad saatused meenuvad, jne.
Vähevõitu on pilte Petserimaa inimestest ja küladest.
Lehe väikese mahu tõttu ei trüki me külakirjeldusi enam „Setomaas“, vaid koondame „Petserimaa külade“ järgmistesse kogumikesse.